

**PRACTICAL ASPECT OF DEVELOPING CREATIVITY IN THE
EDUCATIONAL PROCESS IN SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS
ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ В НАВЧАЛЬНОМУ
ПРОЦЕСІ У ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Pushareva T.O./ Пушкарьова Т.О.,

Ph.D., Professor, Head of the Project Management.

Institute modernization of educational content

Kyiv, Metropolitan Vasyl Lipkovsky 36,03035 Ukraine

ORCID ID 0000-0001-7611-9516

Sydorov D.A./ Сидоров Д.А.

Officer research/Науковий співробітник

ORCID ID 0009-0004-6943-6264

Institute education content modernization,

Kyiv, Metropolitan Vasyl Lipkovsky 36,03035

Інститут модернізації змісту освіти,

Митрополита Василя Липківського 36,03035

Анотація. Не дивлячись на те, що термін «креативність» є достатньо молодим, існує багато визначень цього поняття. Дана стаття звертає увагу на практичний контекст креативності і розглядає термін з точки зору напрямків розвитку мислення учнів в процесі навчання. В роботі розглядаються різні підходи до розвитку творчих рис мислення, серед яких теорія креативності Дж. Гілфорда, П. Торренса. підходи ТРВЗ – педагогіки, рекомендації Е. де Боно. Також авторами запропонована модель креативності яка може бути орієнтиром для розвитку творчого мислення у навчальному процесі у закладах середньої освіти.

Ключові слова: креативне мислення, креативний процес.

Вступ.

Актуальність розвитку креативності в наші дні зростає з кожним днем. Ця ситуація є віддзеркаленням швидкості процесів технологізації, діджиталізації життя, що відбивається на економічній парадигмі в цілому. Сучасний ринок праці все більше вимагає людей здатних до самостійності мислення, до прийняття рішень в умовах нестачі інформації, до здатності до інноваційних рішень то що. Всесвітній економічний форум у Давосі у своїх документах зазначає, що «креативність та критичність мислення є одними з важливих вмінь сучасного фахівця» [1]. Розвиток ІІІ також ставить питання приділення уваги творчим, креативним вмінням як таким, що можуть скласти конкуренцію у майбутньому машинному мисленню.

Тож не дивно, що креативність стала одним з орієнтирів сучасної освіти. Необхідно сказати, що цей процес почався наприкінці 90-х, на початку 2000-х років, коли в вітчизняному науковому просторі з'явилося поняття креативності. На початку залучення поняття не переслідувало наукові цілі, а скоріше було одним з нових термінів, який був новим та асоціювалися з демократизацією науки та освіти в цілому. Поступово поняття «креативність» все більше входило в освітній та педагогічний простір, стаючи у фокусі досліджень науковців та педагогів. Так вже у 2017 році у 20-томному словнику української мови можна було зустріти 13 лексем від слова «креативність». Сьогодні в освітньому просторі присутні такі суміжні поняття креативності як –

«креативний вчитель», «креативна атмосфера», «креативний урок», «креативний простір», що свідчить про тенденцію до зростання залучення поняття в освітній сфері. Концепція нової української школи зазначила як свою мету «забезпечити державу та конкурентну економіку спільнотою *творчих людей*, відповідальних громадян, активних та підприємливих» [2]. Більш конкретно цілі що до розвитку креативності учнів визначені у документах PISA-2021- «учні мають навчатися того, **як продуктивно долучатися до практик генерування ідей, як осмислювати ідеї**, оцінюючи їхню як *відповідність*, так і *новизну*, а також як не зупинятися в процесі *покращення ідей*, доки не буде досягнуто задовільного результату»[3].

Між тим популяризація терміна «креативність» склала ситуацію, коли сьогодні про креативність нібито відомо все. Існує багато матеріалів з цього питання, багато підходів та шляхів його вивчення. У той же час, практичній стороні питання приділено менше уваги. Мета цієї статті – проаналізувати відомі підходи до розвитку креативності, висвітлити поняття креативності в практичній його площині.

Основний текст.

Питання розвитку креативності висвітлено у працях Дж. Гілфорда, П. Торренса, Г. Альтшуллера, Е. де Боно, В. Кліменко, В. Моляко, С. Сисоєвої, О. Антоненко, В. Павленко, Т. Амабіле, М. Рунко, Т. Любарта та інших. З позицій загально теоретичних, філософських креативність розглядається, як фундамент творчої особистості (С. Сисоєва), здібність до творчості, (В. Моляко, О. Антоненко), як компонент творчого потенціалу (В. Шадріна), значуща творча якість (М. Дьяченко). Інакше виглядає поняття креативності у практичній площині, з точки зору розвитку творчих рис мислення, когнітивних вмінь, мотиваційної складової, та розвитку якостей творчої особистості.

Нам близький підхід у визначеності цього поняття П. Торренса, Т. Любарта, А. Амабіле до визначення креативного мислення з погляду двох основних його критеріїв - «**новизна**» та «**сенс**» [4]. По суті креативний процес – це генерація ідей, і саме ці два критерії характеризують його зміст. Націленість на «**новизну**» дає змогу дітям долучитись до висунення своїх особистих, власних гіпотез, виходити за рамки наявного досвіду, діяти у межах невизначеності, оперувати інформацією між відомим та невідомим. Критерій «**новизни**» робить креативну діяльність творчою, а саме це є «метою розвитку креативності учнів» [5]. Також у процесі креативної діяльності формуються такі риси особистості, як сміливість, здатність до ризику, самостійність та ініціативність. Необхідно також зауважити, що «**новизна**», як параметр в навчальних цілях не передбачає отримання результатів, які мають загальну, суспільну цінність. Ідеї дітей мають індивідуальну цінність, вони є значущими для розвитку та її творчого руху [6].

Що до **сенсу**, як іншого критерію креативного мислення то вміння дотримуватись його у рамках занять розвиває здатність бачити **раціональне зерно в ідеях**, критично підходити до результату. Діти таким чином долучаються до практики креативного процесу, де гармонійно взаємодіють свідоме й несвідоме, раціональне та ірраціональне. П. Валері таким чином

описував цей процес: «Аби винаходити ідеї потрібно бути у двох обличчях: одне утворює комбінації, інше обирає те, що вважає важливим з цього» [7]. Необхідно зауважити, що сенс у рамках навчальних занять може бути фантазійним, наївним, але так чи інакше, в ньому повинна бути раціональна складова.

Таким чином модель креативності, з погляду навчання може виглядати наступним чином.

Модель креативності у навчальному процесі.

НОВИЗНА

- творчий процес комбінування інформації

СЕНС

- відповідність завданню, раціональне зерно.

Мал. 1

Необхідно зауважити, що одним з важливих питань розвитку креативності є співвідношення та взаємодія її з інтелектом. Взаємозв'язок між креативним мисленням та інтелектом висвітлено у працях Дж. П. Гілфорда, П. Торренса, В. Дружиніна, Я. Пономарьова, Д. Богоявленської.

У середині 50-х років минулого століття група американських психологів на чолі з Дж. Гілфордом встановили, що високий рівень інтелекту не гарантує розв'язання творчих задач. (під «творчою задачею» ми розуміємо задачу, яка не вирішується логічно-послідовними операціями, або з минулого досвіду) Для її успішного вирішення мислення має мати певний ступінь свободи, бути здатним до експерименту, вільної трансформації об'єктів, предметів та протистояти інерції мислення. Таким чином, інтелект з одного боку робить можливим креативний процес, з іншого, не гарантує його вирішення. Д. Богоявленська у цьому зв'язку висловлює думку, що творчі здібності існують паралельно інтелекту. Очевидно, що покладатися тільки на інтелект при розв'язанні творчих задач не можливо, як й займатися творчістю не спираючись на нього. П. Торренс встановив поріг нижче якого креативна діяльність неможлива – 120 IQ. То б то процес навчання креативності передбачає розвиток як суто творчих механізмів – вихід за межі досвіду, висунення гіпотез на основі формули: «А що якщо?», так й розвиток інтелектуальної складової – розуміння креативного процесу, усвідомлення певних стадій та стратегій генерації ідей.

Що до складової рис креативного мислення то в рамках концепції психометричного підходу (Дж. П. Гілфорд) виділено наступні риси:

- **оригінальність** – спроможність продукувати віддалені асоціації, незвичні відповіді, відповідати на подразники нестандартно;
- **семантична гнучкість** – здатність виявити основну властивість об'єкта і запропонувати новий спосіб його використання;
- **образно-адаптивна гнучкість** – спроможність змінити форму стимулу таким чином, щоб побачити в ньому нові ознаки й можливості для використання;

- **семантична спонтанна гнучкість** – продукування різноманітних ідей у нерегламентованій ситуації.
- **здатність до виявлення та постановки проблем**
- **здатність до генерування великої кількості ідей.** [8]

Ці параметри лягли в основу вправ, де учням пропонується поєднати далекі за значенням слова, використати що до певної ситуації метафори, аналогії, виокремити та змінити ознаки предмета – збільшити їх, зменшити, поміняти місцями з іншим предметом, нестандартно закінчити речення, домислити частину малюнка, висунути певну кількість ідей стосовно використання предмета, стосовно абстрактної форми чого-небудь («Що це може бути?»), назвати якомога більше слів, значень в межах однієї категорії («Все що стрибає», «Все м'яке»). Необхідно зауважити, що більшість вправ, особливо, в молодшій та середній школі передбачають ігрову форму занять, використання інтерактивних методів, діалогу, а також спеціального клімату для даних занять. Аби вдало провести такі заняття педагог сам має долучатися до креативних практик, вміти направити учня, оцінити його «креатив», сприяти отриманню учнями яскравого, творчого результату.

Інший підхід до розвитку творчого мислення, вміння генерувати ідеї, вирішувати різні проблемні ситуації ми бачимо у ТРВЗ- педагогіці (Теорія Рішень Винахідницьких Задач). Автор системи Г. Альтшуллер окреслював загальні принципи творчого розвитку дітей наступним чином: «Творчість реалізується в інтелектуальній та духовній діяльності людини. Інтелект дає «нове слово», тобто організовану по-новому інформацію. Духовна діяльність є «генерацією думок». Тому необхідно на всіх етапах становлення особистості стимулювати й організовувати інтелектуальну та духовну діяльність» [9].

Основні підходи системи:

- творчість – це природа людини;
- творчі здібності є у всіх, але вони потребують розвитку;
- головне у творчості – це правильна мотивація й опановування технікам пошуку ідей;
- аби вміти долучатись до вирішення творчих завдань необхідно розвивати уяву фантазію, знати прийоми (евристики), протистояти інерції мислення.

У цьому зв'язку в рамках ТРВЗ – педагогіки використовуються завдання, що стимулюють пізнавальну активність – відкритті запитання («Чому пасажирські літаки переважно білого кольору?»), вправи на протидію інерції мислення («Чи всі риби плавають?»), вправи на розвиток оперування протиріччями (гра «Добре-Погано»), створення загадок, використання метафор («Айсберг вдома – це холодильник») вирішення проблемних ситуацій з життя («Полив квітів коли нікого не має вдома»), вирішення казкових ситуацій (Персей та Горгона -медуза»). Вправи на розвиток фантазії та зменшення інерції мислення («Фантастичне дерево»), знайомство з прийомами евристик («Навпаки», «Збільшити або зменшити», «Розділити», «Об'єднати», «Змінити структуру» та інші)

Автор багатьох книг з розвитку креативності у шкільному віці Едвард де Боно дивився на креативність як на мислення відмінне за підходом від логічно-послідовного, вертикального мислення. За Е. де Боно, якщо вертикальне мислення (логічно-послідовне) **«копає яму у глибину, то латеральне мислення(креативне) в іншому місці»**[10]. Креативний розвиток за автором – це з одного боку **гальмування процесів вертикального підходу** до розв'язання творчих задач, здатність протистояти шаблонам мислення, а з іншого, **розвиток саме якостей латерального мислення** – вміння вільно поєднувати інформацію, змінювати ракурс погляду на об'єкт, ситуацію то що.

Серед вправ для учнів шкільного віку, які Е. де Боно пропонував наступні: висунення гіпотез що до проблемних, актуальних проблем Землі, міста, школи, де не має однієї відповіді («Як запобігти змінам клімату?», «Як зробити місто більш екологічним?», «Як популяризувати читання книг?», «Як зменшити залежність від комп'ютерних ігор, мобільних телефонів?». Як вирішити ту чи іншу проблемну ситуацію? («Що може слугувати таймером для первісного племені на 10 хвилин?»). Як поліпшити будь-який предмет? (пляшку від молока, паперовий стакан для кави). Як подивитись на одну й ту саму інформацію з різних кутів? («Океан – унікальна екосистема, океан – потенційно жаклива стихія, океан – дім для великої кількості видів організмів, океан – поле водних баталій, океан – постачальник їжі, океан – джерело натхнення для митця»)

Серед креативних методів вирішення проблемних ситуацій найбільш відомим є метод автора 6 капелюхів. Метод поєднує у собі підходи «Синектики» У. Гордона та «Мозкового штурму» А. Осборна. За допомогою 6 осіб метод дозволяє розглянути проблему з шести різних ракурсів, напрямків. Один з них відповідає за аналіз ситуації, інший за пошук переваг вирішення ситуації (оптимістичний прогноз), ще інший вказує на недоліки, загрози ситуації, ще один надає інтуїтивні здогадки що до розв'язання проблеми, ще інший – безпосередньо генерує відповідь, надає гіпотезу й останній оцінює результати пошуку. Таким чином метод дозволяє гальмувати вертикальне мислення, надає можливості більше уникнути стереотипів, та розглядати проблемну ситуацію всебічно та творчо.

Висновки: креативне мислення є частиною творчої діяльності, яка сприяє творчому розвитку учнів, самовираженню, реалізації, а також долучає їх до практик генерування ідей, розуміння творчих механізмів креативного процесу. Практичний зміст креативної роботи націлений на розвиток пластичності, гнучкості мислення, розвинення широти мислення, продукування певної кількості ідей, застосування механізмів уяви та фантазії. Педагогічний зміст розвитку креативності полягає в орієнтації учнів на творчу діяльність як таку, у підтримці творчої складової їх буття, світу уяви та фантазії. Креативна навчальна практика сприяє розвитку гнучкої моделі поведінки учнів, розвитку їх адаптивності у колективі. Також креативний процес є й засобом розвитку інтелекту, широти мислення, самостійності у судженнях, розвитку критичності мислення. Своєю чергою це розвиває такі риси характеру, як сміливість, ініціативність, впевненість то що.

Список літератури:

1. Холодницька А., Актуальні тенденції розвитку креативних індустрій в Україні в умовах глобалізації. Економіка та суспільство, вип.14,2018.URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/14_ukr/19.pdf
2. Концепція нової української школи «Нова українська школа». 2016. С.9.URL:<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
3. Рамковий документ, щодо оцінювання креативного мислення PISA - 2021.Київ.2022 . С. 101
4. Любарт Т., Психологія креативності. М: Когито –центр, 2009. С. 11
5. Павленко В. Креативність: сутнісна характеристика поняття. Креативна педагогіка: [наук.-метод. журнал] / академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки «Полісся». – Житомир, 2016. – Вип. 11. – 154 с. – С.120–131.
6. Дружинин В., Психология общих способностей. Питер.1999 г. С.11
7. Адамар Ж., Исследование психологии процесса изобретения в области математики. Советское радио. 1970. С.152
8. Павленко В. Креативність: сутність, структура, закономірності формування і розвиток. Педагогічна освіта: Теорія і практика. Педагогіка. Психологія : зб. наук. праць . К. : ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. – Вип. 23. – 128 с. – С. 15–21.
9. Э. де Боно "Латеральное мышление". Учебник творческого мышления. Попурри. 1997. С. 115

***Abstract** Despite the fact that the term 'creativity' is relatively new, there are many definitions of this concept. This article focuses on the practical context of creativity and examines the term from the perspective of developing students' thinking skills in the learning process. The work considers various approaches to developing creative thinking traits, including the creativity theory of J. Guilford, P. Torrance, the experience of TRWZ pedagogy(TRIZ), and the recommendations of E. de Bono. The authors also propose a model of creativity that can serve as a guide for developing creative thinking in the educational process within secondary education institutions.*

***Key words:** creativity thinking, creative process*